

Michael Elias en Maarten Knoester

1	Intro en thematische samenvatting (Michael).....	1
2	Oorsprong en thematiek (Maarten)	3
3	De blik van René Girard (Michael).....	6
4	Slotbeschouwing (Maarten)	8

1 INTRO EN THEMATISCHE SAMENVATTING (MICHAEL)

Waarde leden van de Littéraire Tafel en andere aanwezigen,

Meer dan zestig jaar terug, op 22 september 1962, mocht ik op veertienjarige leeftijd met mijn vader voor het eerst mee naar een toneelvoorstelling voor grote mensen. Het stuk dat ik in de schouwburg van Haarlem zou gaan zien, was van de Engelse toneelschrijver William Shakespeare – die naam had ik al eens eerder horen vallen.

We reisden er met de trein vanuit Den Haag naartoe: mijn vader *moest* erheen, want naast zijn reguliere baan als journalist bij een landelijk dagblad schnabbelde hij als toneelrecensent voor een weekblad en omdat mijn moeder die avond geen energie had om met hem mee te gaan, was het besluit gevallen dat ik inmiddels wel toe was aan Shakespeare.

Het stuk dat werd opgevoerd door toneelgezelschap Ensemble was *As you like it*, met in de hoofdrol de toen nog piepjonge Sigrid Koetse. In de wat belegen Nederlandse vertaling van Burgersdijk was het *Naar het u lijkt* geworden. Een vreemde titel, waar ik lang niets van begreep, maar volgens mijn moeder was het een verrukkelijk stuk dat over de liefde ging. Ik wist daar als veertienjarige nauwelijks iets vanaf, vond mezelf nog te jong om me daar al serieus mee bezig te houden en heb vast moeten blozen bij haar woorden.

Sinds die eerste kennismaking met William Shakespeare heb ik heel wat andere toneelstukken van hem gezien en gelezen, behalve komedies ook koningsdrama's en tragedies, maar voor *As you like it* kreeg ik pas weer belangstelling na de verschijning bij de Oxford University Press in 1991 van een lijvige studie over Shakespeare onder de titel *A Theater of Envy*. De Nederlandse vertaling luidt *Het schouwspel van de afgunst*. Drie jaar terug heb ik dat boek in een lezing voor de Littéraire Tafel vermeld toen ik bij jullie de mimetische theorie introduceerde van de Frans-Amerikaanse denker René Girard, die de auteur is van dit werk.

Toen ik de tekst van dat praatje vorig jaar aan Maarten stuurde, vatte bij hem het idee post om samen iets te doen over 'Shakespeare en Girard'. Tijdens onze eerste bespreking durfde ik hem voorzichtig voor te stellen mijn jongelingservaring met Shakespeare in Haarlem tot uitgangspunt te nemen voor onze exercitie en daar ging Maarten tot mijn verrassing onmiddellijk mee akkoord, zodat we het vandaag dus over *As you like it* hebben.

Ik zal nu eerst iets vertellen over de inhoud, waarna Maarten ingaat op de gangbare interpretaties van het stuk, vervolgens ben ik weer bij jullie terug om de vraag te beantwoorden wat René Girard toevoegt aan de betekenis van het stuk in breder verband, en daarop zal Maarten een slotbeschouwing geven.

Waar gaat *As you like it* over?

Over de liefde - daar had mijn moeder gelijk in.

Over aantrekking, afwijzing, maskerade.

Over een onwaarschijnlijk vredige vrouwelijke vriendschap.

Over conflicten tussen broers, over jaloezie en hoe daaraan een einde komt.

Over het idyllisch pastorale leven.

Er komen in het stuk 22 *dramatis personae* voor, die ik niet allemaal zal vermelden, want dan gaat het sommigen van jullie naar ik vrees duizelen. Laat ik beginnen met de figuur van Rosalinde, de rol die indertijd zo gloedvol door Sigrid Koetse werd vertolkt. Zij komt in tweede toneel van het eerste bedrijf op, in een gesprek met een ander meisje, haar nicht Celia. Sinds jaar en dag zijn ze de beste vriendinnen - maar er is een probleem, want deze Celia is de dochter van Frederik, de boze hertog die zijn oudere broer van de troon heeft verjaagd. En Rosalinde is de dochter van die verjaagde hertog – toch mocht ze wegens de verbondenheid met haar nichtje aan het hof van de nieuwe hertog Frederik blijven.

Dat gaat veranderen: de boze Frederik stoott zijn dochter Celia op: 'nicht Rosalinde is haar veel te listig: 'Jouw deugd en schoonheid zullen mooier glanzen als zij hier weg is'.

En Rosalinde moet inderdaad vertrekken, zo niet, dan laat hij haar executeren.

Maar dochter Celia besluit met haar nicht mee te gaan: ze vluchten, Rosalinde voor de veiligheid in mannenkleden, Celia als herderin, en ze nemen Toetssteen mee, een soort nar. Waarheen?

Naar het idyllische Ardennerwoud (Maarten zal dat dadelijk vast *Forest of Arden* noemen), waar ze Rosalindes vader hopen te vinden, de verdreven hertog – wat uiteindelijk ook gaat gebeuren. Hij zal een soort Robin Hood bestaan blijken te leiden en niet ver verblijven van de hut waar de nichten zich hebben genesteld.

Ze ontmoeten daar Silvius, een herder die verliefd is op Phoebe – maar zij niet op hem, ja Phoebe wordt zelfs verliefd op de man Ganymedes die Rosalinde voorwendt te zijn.

Naast het conflict tussen hertog Frederik en zijn verdreven broer, is er de broedertwist tussen twee andere personages, Olivier en Orlando. Daar begint het stuk mee. Olivier is - als oudste - de voornaamste erfgenaam na de dood van vader, maar had moeten beloven goed voor zijn jongste broer Orlando te zullen zorgen. Dat doet hij niet, waardoor een sluimerend conflict escaleert.

Orlando gaat vechten, niet met zijn oudere broer, maar met de kampioenvechter van de boze hertog Frederik, een waagstuk, maar tot ieders verbazing zegeviert hij, waarop er een vonk overslaat tussen Orlando en Rosalinde, die vol spanning en bewondering het gevecht had gadeslagen. Maar Orlando moet vluchten, voor de agressie en jaloezie van zijn broer Olivier en verder voor de wraak van hertog Frederik, wiens kampvechter hij had verslagen. Ook hij trekt het Ardennerwoud in, waar hij onbeholpen liefdesgedichten voor Rosalinde ophangt aan bomen. Gaat hij Rosalinde, alias Ganymedes, ontmoeten? Welzeker!

En dan komt er een ingewikkelde *move*: Orlando gaat van Rosalinde-Ganymedes leren hoe hij zich in de liefde hoffelijker kan gedragen. Hij mag daartoe oefenen op de man Ganymedes die Rosalinde speelt. Ingewikkeld, ook voor de verliefde Rosalinde, maar voor ons te doen, lijkt me, in een tijd van LHBTIQ+.

Behalve de koppels Orlando-Rosalinde en de herderlijke Silvius-Phoebe blijken er in de happy ending van het stuk nog twee andere koppels te trouwen: Toetssteen met Audrey en Olivier met Celia, de nicht van Rosalinde.

Olivier? Die kwalijke oudste broer van Orlando?

Ja, want hij moest van de boze hertog Frederik, die zich beledigd voelde door de overwinning van Orlando op zijn kampvechter, op zoek naar de gevluchte Orlando om hem levend of dood uit te leveren. Maar deze Olivier komt tot inkeer als hij, belaagd door een slang en een leeuw, gered wordt door broer Orlando. En op slag is hij verliefd op Celia, die op haar beurt onmiddellijk voor hem valt. Hoe simpel kan het zijn! Ook de boze hertog bekeert zich, geeft zijn land terug aan zijn broer en wordt kluizenaar.

Een happy ending dus, met vier huwelijken, onder leiding van Rosalinde die haar mannenkieren heeft afgelegd en als aanstaande vrouw van Orlando uit de kast is gekomen. *All's well that ends well*.

Er is nog een figuur in het stuk die vermelding verdient: dat is de melancholicus Jacques. Daarover vertelt Maarten nog iets.

As you like it geldt voor sommigen niet als Shakespeares beste werk, integendeel, het is een 'niemendalletje' genoemd. Maar er zijn ook andere opvattingen. 'Shakespeares gouden komedie' schreef een recensent. 'Een van de blijmoedigste van Shakespeares romantische komedies.' 'Door geen schaduwen verduisterd. [] De liefde is [er] in tegenstelling tot andere komedies,' schrijft Willy Courtoux in zijn inleiding, 'geen verwekker van leed en jaloersheid. [] En Rosalinde is een van de verrukkelijkste vrouwenfiguren uit de hele literatuur, [] wellicht is *As you like it* Shakespeares gaafste komedie.'

2 OORSPRONG EN THEMATIEK (MAARTEN)

Daar waar het bij Michael op 14-jarige leeftijd begon, ontmoette ik Shakespeare op 15-jarige leeftijd en werd ik geraakt door de schoonheid van de taal van zijn sonnetten en door zijn *The Merchant of Venice*, met de bekende speech van Portia over het begrip 'genade'.

*The quality of mercy is not strained;
It droppeth as the gentle rain from heaven
Upon the place beneath. It is twice blest:
It blesseth him that gives and him that takes. (Act 4, Scene 1)*

*[Genade dwing je niet, ze schenkt zichzelf,
als milde regen valt ze uit de hemel
op aarde neer. Dubbel is haar zegen,
ze zegent de gever en de ontvanger.]*

Verzameld werk, vertaling Courteaux, Manteau Antwerpen 2007

Nu was *The Merchant of Venice* geen standaard komedie als gevolg van de toch wat beladen thematiek, maar *As You Like It* is dat wel en daar gaat het vanavond om. In dit deel van onze presentatie zal ik ingaan op de gangbare interpretaties van dit toneelstuk.

As You Like It lijkt bestemd te zijn geweest voor de kringen rond het hof. Waarschijnlijk is het voor het eerst opgevoerd in 1599 of 1600, mogelijk ter gelegenheid van het huwelijk van de Earl of Southampton, Shakespeares beschermheer. Het luchtige en pastorale karakter past heel goed bij zo'n gelegenheidsblijspel waarbij het draait om de liefde.

As You Like It steekt de draak met de conventies in het toneel met betrekking tot de liefde: dat liefde een ziekte is die kwelling veroorzaakt, of dat de mannelijke minnaar de slaaf is van zijn geliefde. Dit zijn de centrale concepten van de hoofse liefde, zoals we die in de honderden jaren voor Shakespeare in de literatuur hebben gezien. In *As You Like It* beklagen de karakters zich over de pijn die hun wordt aangedaan door hun geliefden, maar deze treurnis is te overdreven en daarmee onecht en bedoeld om er de draak mee te steken. De gedichten die Orlando in het bos ophangt waarin hij Rosalinde bezingt en zegt haar slaaf te willen zijn, zullen bij het publiek op de lachspieren hebben gewerkt.

M.a.w. in *As You Like It* breekt Shakespeare bewust met de tradities van de hoofse liefde door het geluk van de liefde te bezingen, maar alle onzin over gebroken harten en de lijdensweg van de minnaar belachelijk te maken. Rosalinde bevestigt dit nog eens als zij zegt: "men have died from time to time, and worms have eaten them, but not for love." (Act IV, scene 1). M.a.w. er is nog nooit een man gestorven aan liefdesverdriet. En dat dit stuk voor het adellijk publiek van een huwelijksfeest is geschreven zie je ook terug in de titel "As You Like It". Shakespeare wil met *As You Like It* niet moraliseren, de mensen de les lezen, hoewel het centrale thema, hoe liefde en verzoening wraak en haat overwinnen, daar alle aanleiding voor zou kunnen geven. Het is wellicht niet moralistisch, maar het bezingt wel het goede leven, de goede waarden. Het benadrukt de traditionele deugden en het lijkt erop dat zij die een eenvoudig leven leiden in het bos, of op het platteland, die deugden belichamen. In die wereld bestaat geen gierigheid, ambitie, afgunst, jaloezie, wrok, haat of verraad. De hertog in ballingschap vat dit in zijn openingsspeech samen met de volgende woorden: "Hath not old custom made this life more sweet than that of painted pomp?" (Act 2, Scene 1). Maar des te opmerkelijker is het dat uiteindelijk iedereen weer terugkeert naar het hertogelijk hof. Je zou het als Shakespeares keuze kunnen zien voor de stad en als satire op het pastorale leven, het geïdealiseerde plattelandleven, zoals te zien in de pastorale komedie. De keuze is echter aan de lezer. As you like it!

Zodra de hovelingen in *As You Like It* het bos van Arden betreden, veranderen ze. Arden is het tegenovergestelde van het hof van Hertog Frederick en Olivier. Hun hof is bovenal een plaats van afgunst, waarbij er wrok wordt gekoesterd jegens Orlando, Rosalinde en de hertog in ballingschap vanwege hun goede karakter, waarmee zij in schril contrast staan met de slechteriken Frederick en Olivier. Wanneer de vluchtelingen elkaar vinden in de gemeenschap van Arden ervaren zij de helende werking van die gemeenschap, waar geen afgunst heerst. Het bos wordt daarmee een plaats om te herstellen, maar niet een eindbestemming. Het bos heeft het bijzondere vermogen om het wrede hart van hertog Frederick en Olivier te doen veranderen. Door aanvankelijk jaloers te zijn op de

deugdzamen, laten zij zien er feitelijk naar te verlangen ook zo te willen zijn, maar ze weten alleen niet hoe dat moet. Olivier zegt in het eerste bedrijf tegen zichzelf:

“Ik weet niet hoe het komt, maar ik haat hem uit het diepste van mijn ziel. Toch is hij vriendelijk; naar school is hij nooit geweest, en toch is hij ontwikkeld, heeft een edel voorkomen, door elk aanbeden in blinde verering; hij heeft zo het hart gestolen van iedereen – en in de eerste plaats van mijn eigen mensen die hem het beste kennen – dat ik geminacht wordt”. (Act I, scene 1)

Ook Olivier zal aan het eind van het verhaal een beter mens worden. Maar *As You Like It* is geen sprookje waarin kikkers in prinsesjes veranderen. De veranderingen die plaatsvinden, zoals bij Orlando, Olivier en hertog Frederick zijn het gevolg van zelfontdekking en een verdieping van hun persoonlijkheid. Er is geen sprake van een arbitraire speling van het lot. De wrok die tussen de broers bestaat verdwijnt zodra Orlando de wilde leeuw doodt en de slang verjaagt, en daarmee de woede en het gif van de jaloezie die hun beiden noodlottig had kunnen zijn, verdrijft. Orlando had zijn broer natuurlijk niet hoeven redden. Dat zou in zijn positie begrijpelijk zijn geweest.

*“Tot twee keer draaide hij zich daartoe om,
Maar inborst altijd edeler dan wraak,
en zijn natuur, sterker dan de verleiding,
zetten hem aan met de leeuwin te strijden,
die weldra voor hem viel.” (Act IV, scene 3)*

Als gevolg hiervan krijgt Orlando controle over zijn eigen leven zonder nog gehinderd te worden door boosheid of wrok. En Olivier verkrijgt zelfkennis – “the thing I am”. Het lijkt hier te gaan om de verheffing van de ziel door zelfkennis om te komen tot goddelijke waarheid, zoals de mythologische Ganymedes opging tot Zeus. Shakespeare en zijn geletterde toeschouwers waren vanzelfsprekend bekend met de mythe van Ganymedes en zijn naam zou onmiddellijk bij Shakespeares gehoor tot homo-erotische associaties hebben geleid. De goden lieten een oogje op Ganymedes vallen omdat hij - zoals Homerus zegt - 'de mooiste van de stervelingen' was. En dat leidt ons naar een ander thema van dit toneelstuk: de rol van gender/ geslacht.

Door het hele stuk heen onderzoekt Shakespeare in hoeverre geslacht bepaald wordt door hoe je je gedraagt. Niet alleen worden in Shakespeares tijd de vrouwenrollen door mannen gespeeld, in veel van zijn stukken zien we vrouwen die zich voordoen als mannen en mannen die zich verkleden als vrouwen. *As You Like It* is wel een van de mooiste voorbeelden van dat eerste en lijkt daarmee ook een aspect van die tijd te willen blootleggen. In het geval van Rosalinde en Ganymedes, hebben we te maken met een vrouwelijk personage dat door een man gespeeld moest worden, vervolgens moest die man zich dus als man verkleden om Ganymedes te kunnen spelen die in het rollenspel met Orlando weer Rosalinde speelt. Rosalinde lijkt daarmee bedoeld te zijn de scheidslijnen tussen de geslachten te doen vervagen. De aanleiding daarvoor kan Queen Elizabeth I zijn geweest, de toenmalige koningin. Zij nam afstand van haar vrouwzijn met de woorden: “I know I have the body but of a weak and feeble woman; but I have the heart and stomach of a king.” Zij bewees dat ze geen echtgenoot nodig had en kon regeren met de macht van een koning.

3 DE BLIK VAN RENÉ GIRARD (MICHAEL)

Ik zou willen dat er op youtube een filmpje stond van het gesprek dat ik met mijn vader moet hebben gevoerd in de trein terug over die voorstelling van *As you like it* om dat te confronteren met wat Maarten zojuist heeft gezegd.

Het is bekend dat herinneringen onbetrouwbaar zijn, maar vaag staat mij de onvrede bij over het rimpelloze einde waarin Rosalinde als een *dea ex machina* alle verwickelingen omsmeedt tot multipel huwelijksgeluk, niet alleen dat van haar zelf, maar ook van drie andere koppels, in een gemeenschappelijk bruiloftsfeest.

Zou het in de grote-mensenwereld echt zo toegaan, dat het goede zo gemakkelijk het kwade overwint? En wat was dat voor kinderachtig gedoe in het Ardennerwoud?

Waarom zegt Rosalinde niet meteen tegen Orlando, als ze die liefdesverklaringen van hem op de bomen ziet, 'Ik houd ook heel veel van jou, Orlando?' Zit ze hem niet te pesten? Stond mij dat ook te wachten? Zou *ik* – als de tijd daar was - ooit liefdesgedichten op bomen in het Haagse Bos gaan nagelen?

En dan die arme herder Silvius, waarom bleef hij maar verklaren dat hij van Phoebe houdt, een vrouw die *hem* afwijst maar wel valt voor de als man verklede Rosalinde, die haar daarna doodleuk koppelt aan de versmadede Silvius. Wat is dat voor gedoe?

In mijn herinnering ervoer ik in het stuk allerm minst de heerlijke verrukkelijkheid, de argeloosheid en dartzelheid, de kommerloze blijmoedigheid waar de acht recensies van reppen die ik in het toneelarchief van mijn vader aantrof dat nu bij ons in de kelder staat.

De onbestemde ongemakkelijkheid van weleer werd voor mij inzichtelijker toen René Girard zo'n dertig jaar later zijn licht liet schijnen over het werk van Shakespeare en ik zijn beschouwingen las over *As you like it*. In [mijn lezing](#) voor de Littéraire Tafel een paar jaar terug heb ik verteld dat Girard zich na zijn eerste werk over de literaire canon uit 1961, waarin hij zijn these ontvouwde over navolging, begeerte en rivaliteit was gaan verdiepen in de antropologie, teksten uit de klassieke oudheid en bijbelse geschriften. Maar in 1991 was hij met zijn Shakespeare-studie weer helemaal terug in de letteren en plaatst hij hem in de traditie van andere groten uit de canon van de Europese literatuur, waarbij Girard zich niet zozeer had geconcentreerd op wat elk van hun werken 'onvergelijkelijk' maakte, maar op wat ze juist verbond: hun besef van wat hij inmiddels de 'mimetische begeerte' was gaan noemen. Het navolgen van de begeerte van een ander.

Wat hem nu opviel in *As you like it*, was dat de hechte vriendschap tussen de nichtjes Rosalinde en Celia nergens tot 'mimetische rivaliteit' leidt. Uitermate onwaarschijnlijk, schrijft Girard, omdat een volmaakte intimiteit van kindsbeen af de ideale voedingsbodem is voor latere rivaliteit – je hoeft er andere stukken van Shakespeare maar op na te lezen, *The Two Gentlemen of Verona* bijvoorbeeld, waar de reeds verliefde jongeman zijn nog niet verliefde vriend (en toekomstige rivaal) aanspoort zijn voorbeeld te volgen. Dat is de paradox: mimetische begeerte *verenigt* vrienden – je wisselt immers dingen uit die jullie beiden interesseren en beïnvloedt elkaar voortdurend – maar *scheidt* ze wanneer het gemeenschappelijk object van begeerte niet te delen is.

Dat thema is ook in onze tijd nog hoogst actueel. Zonder enige verwijzing naar stukken van Shakespeare of de mimetische verwickelingen in *À la recherche du temps perdu* las ik eens in de *Linda* – jullie begrijpen dat ik dit blad op de leestafel van mijn kapper inzag

– een artikel onder de titel ‘Wat doe als je beste vriendin verliefd wordt op jouw geliefde?’

De wijze waarop jongeren op sociale media de aantrekkelijkheid van hun nieuwe liefdes aanprijzen, draagt de sporen van wat Gregory Bateson in de vorige eeuw *double bind* noemde: de tegenstrijdige boodschap die ze daarmee uitzenden. Daarmee gaf hij een naam aan de problematiek die Shakespeare vormgaf wanneer hij Rosalinde tegen Celia laat zeggen: ‘*Je moet van hem houden omdat ik van hem houd.*’ Is de boodschap immers niet tegelijkertijd dat ze dat juist niet moet doen? Stel dat Celia ook verliefd werd op Orlando – wat dan? Maar het pastorale genre is immuun voor de mimetische rivaliteit.

Zelf heb ik begin jaren zeventig in het studentenhuis waar ik enige tijd woonde, gezien hoe een van de bewoners zijn vriendin zo ophemelde bij zijn buurman, dat deze dol op haar werd en zij op een onbewaakt ogenblik ook iets met hem begon... waarop nummer 1 deze vriendin snel ten huwelijk vroeg...

In retrospectief moffelen mensen dergelijke episodes uit hun verleden graag weg.

Door met de bril van Girard op nauwkeurig te lezen, patronen te ontdekken in literaire werken, kunnen we dus ook ons eigen geheugen opfrissen en oog krijgen voor de keerzijde van de veelgeroemde vrijheid in onze westerse samenleving, door iemand als de Somalische Ayaan Hirsi Ali in haar autobiografie met verwondering gadeslagen in de tijd dat *zij* in een studentenhuis woonde en het ontbreken van eerwraak observeerde toen een huisgenoot een relatie bleek te hebben met een meisje dat eerder met een andere huisgenoot het bed deelde. ‘Ik kende momenten dat de grenzeloze vrijheden van Nederland mij beangstigden,’ schrijft ze.

Die angst betreft de *fitna*: een Arabisch woord dat bij haar onder andere staat voor totale verwarring en onbeheersbare chaos, vergelijkbaar met Girards mimetische crisis. Traditionele - vroeger zeiden we: primitieve - culturen hebben in hun sociale praktijken allerlei veiligheidsmechanismen ingebouwd om de strijd te voorkomen van allen tegen allen die uit de losgeslagen mimetische begeerte kan voortkomen. Dat die praktijken en rituelen vaak een patriarchaal-onderdrukkend stempel dragen, is een ander verhaal.

Terug naar *As you like it*. Een van de beschouwingen van René Girard daarover draagt de titel van genoemde uitspraak van Rosalinde tegen Celia als ze verliefd is geworden op Orlando: ‘*Do [you] love him because I do*’. Nee, dat gaat in dit stuk dus *niet* het type conflict of vijandigheid opleveren dat Shakespeare elders zo indringend laat zien, zelfs niet als Celia’s vader, de boze hertog, de rivaliteit tussen de nichtjes aanjaagt. Is dat geloofwaardig? Voor ons - of voor de toeschouwers uit Shakespeares tijd? Hoe krijgen we zicht op dat laatste?

Wat Girard onder andere doet is dat hij (net als bij de *Koopman van Venetië*, en veel eerder al bij zijn interpretatie van Sophocles’ *Oedipus Rex*) onderscheid maakt binnen het publiek dat naar de voorstelling kijkt. Shakespeare heeft dit stuk als het ware op verschillende niveaus geschreven - voor een *inner circle* (waar Maarten het al over had) die hij signalen afgaf over dat onwaarschijnlijke wegmoffelen van rivaliteit en conflicten, en anderzijds voor degenen die in de pastorale vredigheid willen geloven.

Vandaar de titel ‘Naar het u lijkt’: dit is de wereld, zegt Shakespeare, niet zoals ik die zie, maar zoals mijn argeloze publiek het graag ziet. Voor ons een aansporing om de onderliggende laag uit te spitten van die pastoraal-verrukkelijke werkelijkheid, waarin de bruuske en onwaarschijnlijke bekering van de boze hertog Frederik, de omslag in

gedrag van Phoebe jegens haar eerder versmide Silvius, de verzoening tussen Olivier en Orlando en de merkwaardige trouwlust van nicht Celia allemaal heel normaal zijn.

Shakespeare verzaakt in dit stuk aan elke vorm van realisme, ook al is *As you like it* niet vrij van conflicten: de dialogen tussen de respectieve wederstrevers laten dat zien: de vijandschap binnen het hertogelijk broederpaar en die van de broers Olivier-Orlando. Ook het gevecht van Orlando met Frederiks kampvechter is conflictueus.

Voor een slotbeschouwing geef ik graag weer het woord aan Maarten.

4 SLOTBESCHOUWING (MAARTEN)

Ik kom straks graag nog even op Girard terug, maar eerst wil ik het hebben over een ander belangrijk thema en het meeste bekende citaat uit *As You Like It*: “All the world’s a stage”, Deze tekst wordt uitgesproken door Jaques en bevat ingrediënten om *As You Like It* beter te begrijpen.

*De hele wereld is een schouwtoneel,
en alle mannen en vrouwen slechts spelers.
Ze komen op, en ze gaan weer weg,
en eenzelfde mens speelt vele rollen
doorheen de zeven fasen van zijn leven.
De bedrijven zijn zeven leeftijden. (Act II, scene 7)*

Jaques vergelijkt het leven met het theater en niet voor niets noemt Shakespeare zijn eigen theater ‘The Globe’. Hij stelt de vraag of wij als mens slechts een vooraf bedachte rol spelen (voorbested door God of door de toneelschrijver). Hij mijmert over de verschillende stadia in een mensenleven, de mens als baby, schooljongen, minnaar, soldaat, magistraat, gepensioneerde en tenslotte als demente oude man. Hij stelt dat wij in verschillende situaties verschillende rollen spelen. Shakespeare wijst erop dat de mogelijkheid die mensen hebben om te veranderen een van de krachten van de mens is en het geeft mensen ook een keuze om dat te doen. Hoewel de verandering mogelijk wordt gemaakt door het helende proces van het bos, kan de mens zijn kansen tot verandering zelf grijpen. Ook gaat deze passage over de vergankelijkheid van het leven van de wieg tot het graf. Het toont ons dat het leven ons geluk en verdriet brengt en dat het leven tijdelijk is, *they have their exits en their entrances*. En zoals altijd bedoelt Shakespeare dit dan ook weer dubbelzinnig. Het is ten slotte een komedie.

Vanuit het perspectief van gender en seksualiteit krijgt het begrip ‘verandering’ weer een andere dimensie. Verandering wordt bijvoorbeeld komisch gebruikt in de verschillende verkleedpartijen. Rosalinde kende meer vrijheid verkleed als Ganymedes en had dit niet gehad als zij Rosalinde was geweest. Als man daagt ze Orlando uit, maar speelt ze alsof zij Rosalinde is.

Opvallend is ook dat Rosalinde de epiloog uitspreekt. Dat werd altijd door een van de mannelijke karakters gedaan. Haar excuus is, is dat zij een hele tijd een man heeft gespeeld in dit toneelstuk. Ze zegt dat ze graag had besloten om alle mannen in het publiek ter afscheid te zoenen, maar men weet natuurlijk dat Rosalinde door een man wordt gespeeld tot grote hilariteit van het publiek. Die homo-erotische toespelingen zien we ook terug tussen Celia en Rosalinde, mogelijk de eerste lesbische relatie in het werk van Shakespeare. Maar denk ook aan Phebe die verliefd is op Ganymedes, de als man

verklede Rosalinde. Ook Orlando flirt met Ganymedes, bij wie hij wel vrouwelijke trekjes ziet, maar hij weet niet anders dan dat ze een man is. De vraag is of hij dat echt niet weet. Dit homo-erotische spel komt voort uit de pastorale traditie en appelleert aan de seksuele moraal van die tijd. Denk ook aan Shakespeares sonnetten waarin hij zowel de "fair youth" bezingt, als de "black lady". Maar vergeet niet dat homoseksualiteit verboden was. Shakespeare suggereert met dit toneelstuk "that you can have it, as you like it". En dat dit een belangrijk thema was, dat werd ook gezien door Virginia Woolf, want niet voor niets draagt de geslachtsveranderende hoofdpersoon in Woolfs semi-autobiografische roman de naam Orlando. Dat kan geen toeval zijn.

Afrondend

Literaire critici benoemden in de afgelopen decennia de thema's in *As You Like It*: afgunst, ambitie, wrok, haat, verzoening, de alles overwinnende liefde, de vergankelijkheid van het leven, het pastorale leven versus het leven aan het hof, de rollen die mensen spelen, homoseksualiteit en genderfluiditeit. En daar voegt Girard zijn theorie omtrent de mimetische begeerte aan toe. Althans Girard lijkt een perspectief te hebben gevonden waarmee hij o.a. naar de toneelstukken van Shakespeare kijkt. In essentie baseert Girard zijn theorie op het 10^e gebod van de Tien Geboden: "U mag het huis van uw naaste niet begeren en ook zijn vrouw niet, zijn slaaf, zijn slavin, zijn rund en zijn ezel of iets anders dat het eigendom is van uw naaste". Hij ziet in de literatuur de innerlijke strijd die de mens voert om zich aan dit gebod te houden, maar daar steeds weer jammerlijk in faalt.

Girard gaat in zijn boek *The Theatre of Envy* misschien wel wat eenzijdig om met deze theorie en gaat voorbij aan andere thematische aspecten, als ware mimetische begeerte het enige thema. Hij betoogt vrij dwingend dat Shakespeare vanuit dit gedachtegoed zijn toneelstukken moet hebben geschreven, bewust of onbewust. Maar anderzijds brengt hij met zijn theorie omtrent mimetische begeerte wel een nieuwe dimensie aan, die aan kracht wint door te wijzen op de ontwikkeling van dit thema in de drie komedies *The Two Gentlemen of Verona*, *A Midsummer Night's Dream* en *As You Like It*.

In *The Two Gentlemen of Verona*, bijvoorbeeld, zien we twee vrienden Valentino en Proteus. Girard maakt duidelijk dat Proteus zijn geliefde verlaat omdat hij het meisje begeert waar Valentino verliefd op is. In die zin is dit toneelstuk een betrekkelijk voor de hand liggend voorbeeld van mimetische begeerte. Maar ook in dit stuk komt de slechterik aan het eind tot inkeer. Girard wijst erop dat in *The Two Gentlemen of Verona* Shakespeare het concept van de mimetische begeerte nog betrekkelijk simpel neerzet, maar vindt dat Shakespeare in *A Midsummer Night's Dream* hier veel genuanceerder mee speelt, niet één personage die begeert wat de ander heeft, maar bijna alle spelers begeren iets wat anderen hebben.

In *A Midsummer Night's Dream* speelt het mimetische spel zich af tussen twee jonge mannen, Lysander en Demetrius en twee jonge dames Hermia en Helena. Lysander en Hermia zijn een stelletje, maar Demetrius wordt plotseling ook verliefd op Hermia. Feitelijk een identieke situatie als in *The Two Gentlemen of Verona*. Helena benijdt Hermia om haar schoonheid: "Als de wereld van mij was, zou ik alles opgeven, behalve Demetrius, om jou te kunnen zijn." (Act 1, scene 1). Mimetische begeerte ten voeten uit: niet alleen begeren wat de ander heeft, maar willen zijn wie de ander is.

Als de elf Puck de ogen van Lysander besprenkelt met een magisch sap, wordt Lysander op slag verliefd op Helena. Verwarring en hilariteit alom. Men gaat begeren wat men

eerst niet begeerde en dat levert het nodige onbegrip en wanhoop op. En ja, omdat Lysander nu opeens Helena begeert, moet Demetrius nu ook wel weer verliefd op haar worden.

Wat kunnen wij vanuit dat perspectief nog van *As You Like It* leren? Voor ons als 21^e eeuwse toeschouwers van *As You Like It* zijn de vergankelijkheid van het leven, de mogelijkheid om als mens te veranderen en genderfluiditeit van alle benoemde thema's wellicht wel de meest aansprekende en herkenbare thema's, als je even dieper kijkt dan de platte, pastorale moraal van het verhaal. Anderzijds, het thema mimetische rivaliteit, zoals we dat zien tussen Frederik en de verbannen hertog en de twee zonen van Sir Roland de Bois, is één op één toepasbaar op onze werkelijkheid en de ontwikkelingen op het wereldtoneel, ('all the world's a stage'). Die rivaliteit heeft alle trekjes van de strijd tussen Trump en Biden, tussen Putin en Zelenski, en het calimero-gevoel van Putin ten opzichte van de VS: "ik wil ook belangrijk zijn", "Ik wil zijn zoals jij bent." We zouden erbij gebaat zijn als Putin een uitstapje zou maken naar het Forest of Arden om daar zijn zonden te overdenken en tot inkeer te komen, of in ieder geval *As You Like It* te lezen.

Den Haag, 19 oktober 2022